

XVII–XIX amžiaus lietuvių kalbos gramatikų publikavimo būklė

1. PERSPAUSDINTOS AR PASKELBTOS LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKOS. Sėnosios ir senesniosios lietuvių kalbos gramatikos tiriamos jau daug dešimtmečių (gal net ne per drąsu sakyti – šimtmečių). Lietuvių kalbos gramatikų istorinę apžvalgą galima rasti Kazimiero Eigmino¹, Algirdo Sabaliausko², Jono Palionio³, Zigmo Zinkevičiaus⁴, Petro Joniko⁵ darbuose, *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*⁶ ir kt. Senųjų gramatikų tyrimas skatina ir jų mokslinį publikavimą, ryškiau prasidėjusį tik XX amžiuje. Šia apžvalga ir norėčiau apibūdinti šiandienę XVII–XIX amžiaus (t. y. iki susiformuojant bendrinei kalbai) lietuvių kalbos gramatikų publikavimo būklę.

1.1. SIMONO STANEVIČIAUS PERLEISTAS 1773 METŲ *UNIVERSITAS*. Pirmuoju moksliniu lietuvių kalbos gramatikos perleidimu, nors ir su išlygomis, galima laikyti Simono Stanevičiaus perspausdintą (1829) anoniminę *Universitas Lingvarum Lithvaniae* (1737). Tiesa, tai nėra visai tikslus perspaudas – Stanevičius kai ką pakeitė, kai ką pridėjo. Tačiau tos gramatikos rengimo principai rodo pagarbą originaliam tekstui. Net pridėdamas intarpų jis nesiliovė gerbęs autentišką – savo paties

1 Kazimieras Eigminas, „Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir ‘Universitas lingvarum Litvaniae’ atsiradimo sąlygos“, *Universitas Lingvarum Litvaniae*, parengė Kazimieras Eigminas, Vilnius: Mokslas, 1981, 7–15; Kazimieras Eigminas, „Lietuvių kalbos gramatikos. Bibliografinė rodyklė“, *Mūsų kalba* 3, 1975, 28–38.

2 Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas, 1979, 12–26.

3 Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 101–106, 180–191 ir kt.

4 Zigmantas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990, 172–180, 249–270 ir kt.

5 Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Čikaga: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, 66–69, 115, 193–195, 202 ir kt.

6 Vytautas Ambrazas, Aleksas Girdenis, Kazys Morkūnas, Algirdas Sabaliauskas, Vincas Urbutis, Adelė Valeckienė, Aleksandras Vanagas, *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 224–226.

pavyzdžius atskyrė skliaustais, išnašomis. Tad šis gramatikos leidimas yra ypač kruopščiai parengta senosios gramatikos publikacija, o ne perdirbinys⁷. Stanevičius vertino tekstą kaip mokslo šaltinį, suvokė esant istorinę distanciją (92 metai), todėl neredagavo beatodairiškai taikydamasis prie savo meto skaitytojų. Jis pagarbiai išlaikė net jam atrodžiusias jau pasenusias formas.

1.1.1. KRITINIS APARATAS. Kritinį aparatą Stanevičiui atstojo viena kita lotyniška išnaša ir skliaustai savo įterptiems žodžiams ir formoms. Pavyzdžiui, išnašoje Stanevičius taip komentavo: „Akivaizdu, kad šios gramatikos autorius vartojo ir įtraukė į savo leidimą tik du būtojo ir būsimojo laiko dalyvių linksnius – nominatyvą ir akuzatyvą; todėl sakė, kad šitas laikas *kitų linksnių neturi*. Tačiau tai netikslu, nes visi šitų dalyvių linksniai net ir dabar yra įprasti: dėl šios priežasties juos čia dedame į leidimą“⁸. Nors kai kuriuos dalyvių linksnius įterpė pats Stanevičius, atidus skaitytojas galėjo pasirinkti kuriuos: genetyvą, datyvą ir abliatyvą.

Skliaustai savam tekstui įterpti vartoti taip: „Dat: *mažomis. (mažosioms)*“ (p. 464); „Abl: *nog mažūju, mažomis. (mažôsiomis), mažôse. (mažosiose)*“ (p. 464). Skaitytojui vėlgi turėjo būti aišku, kas pridėta paties Stanevičiaus, nes originalus tekstas atribotas nuo savojo.

Nors Stanevičiaus pratarmė „SKAYTISENTYMS“ parašyta lietuviškai, išnašose komentuojama lotyniškai. Turbūt Stanevičius derinosi prie originalios gramatikos metakalbos.

Žinoma, Stanevičiaus „kritisinis aparatas“ dar negalėjo prilygti šiuolaikiniams. Recenzijų Stanevičiaus perleidinys, regis, nesusilaukė.

1.1.2. JURGIO LEBEDŽIO PERLEISTAS SIMONO STANEVIČIAUS PER-SPAUDAS. Stanevičiaus perspausdinta gramatika buvo dar kartą išleista – šį kartą fotografuotiniu būdu. 1967 metais tarp kitų Simono Stanevičiaus raštų Jurgis Lebedys paskelbė 1829 metų knygą (Stanevičius 1967, 439–506), tad tai jau perleidinio perleidimas. Tiesa, Lebedys gramatiką tepavadino „Priedu“ (p. 437).

1.1.2.1. KRITINIS APARATAS. Kritisinis aparatas susideda iš Stanevičiaus *Raštų* gale Lebedžio pridėtų paaiškinimų (p. 646–652). Juose registruojami Stanevičiaus skelbto teksto skirtumai nuo anoniminės gramatikos, tačiau „ne visi smulkūs skirtumai nuo 1737 m. originalo sužymimi, o tik svarbesni, kuriuo nors atžvilgiu reikšmingesni. Nežymimi kirčio ir priegaidės ženklų pakeitimai (dažnai ir ori-

⁷ Plg. Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 357.

⁸ Cituojama iš: Simonas Stanevičius, *Raštai*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Vaga, 1967, 477: „Auctor hujus grammatices in Participiis Praeteriti et Futuri temporis,

duos tantummodo casus, videlicet: Nominativum et Accusativum in sua editione posuit admittitque; ideo dixit hoc tempus reliquis casibus caret. Sed hoc falsum est nam omni casus horum Participiorum et nunc quoque usitati sunt: qua de causa eos hac in editione collocavimus“.

ginale tie ženklai neryškūs), jų praleidimai ar pridėjimai, didžiųjų raidžių vartojimo ir lotyniškų bei lenkiškų žodžių rašybos skirtumai (jeigu tik nepasikeitė prasmė) ir kiti mažmožiai“ (p. 647). Taigi mokslininkui, tiriančiam lietuvių kalbos priegaides ar didžiųjų raidžių rašymą, tenka pačiam lyginti su 1737 metų *Universitu*.

Lebedys daugiausia paaiškina Stanevičiaus pridėjimus, juos tiesiog suregistruoja, pvz., „10₃₅ S. St. pridėta – (*Bitiey*)“ (p. 648); „38₁₈ S. St. pridėta dviskaita“ (p. 651). Kartais nurodoma Stanevičiaus (?) padaryta korektūros klaida, pvz., „35₂₉ dissert (kor. kl.): differt ULL 32₁₄“ (p. 651); taip pat Stanevičiaus pataisyta, Lebedžio manymu, buvusi originalo klaida, pvz., „35_{9II} kałbesianczias: ULL 32₂₈ buvo klaidin-gai išspausdinta – *kałbefiunczias*“ (p. 651).

1.1.2.2. RECENZIJOS. Aleksandras Žirgulys, 1967 metais paskelbęs anota-ciją apie Stanevičiaus *Raštus*, net nepaminėjo, kad ten yra perspausdinta ir grama-tika. Tiesa, jis nurodė, kad esąs „naujas pats leidimo profilis“⁹. Stanevičiaus *Raštų* leidinį lygino su Dominyko Urbo paskelbtais Dionizo Poškos *Raštais*¹⁰ kaip tuo metu Lietuvoje tekstologiškai geriausiai parengtais: „Tai pilni moksliniai leidiniai, paruošti su visu jiems deramu rimtumu, tekstologiniu kruopštumu ir sąžiningu-mu“¹¹ (Žirgulys 1967, 4).

Vytauto Vanago recenzijoje (1968) paminima, kad Stanevičiaus *Raštuose* per-spausdinta anoniminė 1737 metų gramatika, tačiau kritinis aparatas neapibūdina-mas, tiesiog pasakoma, kad *Raštai* yra „mokslinio pobūdžio leidinys“¹².

1.2. JANO ROZWADOWSKIO PERLEISTAS 1773 METŲ UNIVERSITAS. Janas Rozwadowskis buvo antras (po Stanevičiaus), perspausdinęs *Universitą*¹³. 1896 metų leidimo pratarmėje Rozwadowskis nurodė žinąs Stanevičiaus perspaudą (p. I), bet *Univertitą* dar kartą perleidžiaš, nes ši gramatika reta ir mokslininkams beveik nežinoma.

1.2.1. KRITINIS APARATAS. Rozwadowskis garantavo knygą iš naujo išleidęs kruopščiai („librum denuo accurate edidi“, p. II). Jis nurodė, kur kišasi į originalų publikuojamą tekstą: a) kadangi jo turėtas Krokuvos bibliotekos egzem-pliorius nebuvo paginuotas, tarp skliaustų sužymėjo puslapius; b) ištaisė rinkėjo klaidas („errores typhothetae emendavi“); c) atstatė kai kurias abreviatūras („abbrevi-ationes aliquot ut & pro et, ubiq; pro ubique resolvi“); d) pakeitė kai kurių žodžių

9 A[leksandras] Žirgulys, „Simono Stanevi-čiaus ‘Raštai’ – svarbus ‘Lituanistinės bīb-liotekos’ leidinys“, *Naujos knygos* 7, 1967, 4.

10 Dionizas Poška, *Raštai*, parengė Domi-nykas Urbas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

11 Tiesa, pats Lebedys kitaip vertino Poškos *Raštų* leidimą – nelaikė jo net moksliniu (Vincio Urbučio liudijimas).

12 Vytautas Vanagas, „Simono Stanevičiaus palikimas“, *Pergalė* 1, 1968, 167.

13 [Jan Rozwadowski,] *Universitas linguarum Litoaniae* [...], denuo edidit indicem verbo-rum adiecit Ioannes Rozwadowski, Craco-viae: Sumptibus Academiae Litterarum, 1896.

ortografiją („mutavi ut femininum pro faemininum“); e) dalyvių paradigmose pridėjo daug kur praleistus linksnius ar giminės nuorodą („in paradigmaticibus participiorum addidi compluribus locis omissam casuum vel generis notationem“); f) vietoj originalo didžiosios raidės dažnai rašė mažąją. Tad *Universito* lotynų metakalbą Rozwadowskis truputį „padailino“.

Lietuviškame tekste taisė tik jam atrodžiusias aiškias klaidas, o išnašose sužymėjo visas likusias („Quod ad voces litvanas pertinet, solos manifestos errores emendavi et eos ubique subscripsi ceterum nihil mutans“).

Tokie taisymai rodo Rozwadowskį tik iš dalies laikiusis originalaus teksto. Nors jis ir tiksliau už Stanevičių perteikė šaltinį, tačiau matyti, jog jam labiau rūpėjo lietuvių kalbos bruožai: publikacija parengta taip, kad mokslininkams būtų lengva susipažinti su lietuvių kalbos ypatybėmis, bet ne su pačiu šaltiniu. Rozwadowskis taisė, pvz., abėcėlės pradžioje atspausdintas „A. a.“ į „a.“ ir žymėjo išnašą „Exemplar archet. A. a.“ (p. 1). Analogiškai originalo „*Būtu*“ pakeitė į „*būtu*“ (kitas kirčio ženklas ir mažoji raidė vietoj didžiosios), o išnašoje nurodė „ex. arch. *būtu*“ (vadinasi, net išnašoje pateikdamas originalią lytį, nuslėpė, kad būta didžiosios raidės; p. 27). Vietoj originalo „*Dalidawome*“ jis rašė „*Dalidawome*“ (pakeitė kirtį) ir komentavo „ex arch. *Dalidawome*“ (p. 48).

Tiek lotyniškame tekste, tiek lenkiškų ir lietuviškų pavyzdžių ilgąsias raides <f> Rozwadowskis dėsningai vertė <s>. Knygos gale pridėto žodynėlio paaiškinime prisipažino taip daręs („Pro f ubique s scriptum“, p. 65).

Išsamus žodynėlis labai palengvina tirti gramatiką – tai reikšminga kritinio aparato dalis. Tiesa, ten surašytos ne visos žodžių formos, o tik leksemos. Tačiau dažnai nurodomi gramatiniai kvalifikatoriai (*f.*, *Gen.*, *praep. c. Acc.* ir pan.), pateikiami lenkiški žodžių atitikmenys.

Kazimiero Eigmino (1981, 52) žodžiais, „Nors J. Rozvadovskis, leisdamas *Universitą*, ir vertino jį kritiškai – daug ką taisė, daug kuo abejojo, – tačiau iš esmės labai gerai suprato gramatikos svarbumą“. Kadangi tai daugiau nei prieš šimtą metų leistas leidinys – jo parengimo kultūra laikytina labai aukšta.

1.3. LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTO PERLEISTOS DANIELIAUS KLEINO GRAMATIKOS. Fotografuotinis lietuvių kalbos gramatikų publikavimas teprasidėjo XX amžiaus viduryje. Pirmuoju tokiu senosios gramatikos per spaudu laikytinos 1957 metais vienu leidiniu išleistas Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos: 1653 ir 1654 metų¹⁴.

Šio leidinio atsakomuoju redaktoriumi pasirašė Jonas Kruopas, vyriausiaisiais redaktoriais – Juozas Balčikonis ir Borisas Larinas¹⁵. Tačiau, kaip matyti iš pratar-

¹⁴ *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957 (toliau – PLKG).

¹⁵ Ačiū vienam iš Kleino gramatikų rengėjų prof. Vytautui Ambrazui, paliudijusiam,

kad Larinas visai neprisidėjęs prie jų rengimo, o Balčikonis redagavęs verstinius tekstus, tačiau nelyginęs su originalais, tad pats Ambrazas ir Eigminas turėję daug ką iš naujo perredaguoti.

mės, prie jos leidimo dirbo daug daugiau žmonių. Pirmąją Kleino gramatiką „iš lotynų kalbos išvertė asp. K. Eigminas, vertimą peržiūrėjo – vyr. dėstytojai J. Dumčius, B. Kazlauskas, L. Valkūnas. Kompendiumą išvertė E. Kraštinaitis. Paaiškinius, rodykles ir kt. parengė ir leidinį redagavo Instituto darbuotojai V. Ambrazas, T. Buchienė, J. Kruopas, J. Sabaliauskas, J. Senkus, K. Ulvydas, A. Vidugiris ir kt.“ (PLKG 6). Kadangi šį leidimą tvarkė daug Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslininkų, jis laikytinas kolektyviniu darbu.

PLKG – ne tik pirmasis fotografuotinis lietuvių kalbos gramatikos perspaudas. Tai taip pat pirmoji senųjų lietuvių kalbos gramatikų publikacija su vertimais į lietuvių kalbą. Jau vien tuo šis leidinys lietuvių kalbos gramatikų perspaudų istorijoje yra išskirtinis.

Pirmiausia čia pateiktos lotyniškai ir vokiškai parašytų gramatikų fotografijos (p. 67–272, 275–394), o po to – abiejų gramatikų vertimas į lietuvių kalbą (p. 397–528, 529–610). Toks publikavimo pobūdis palengvina darbą tiems skaitytojams, kurie naudojami tik vienos kurios kalbos tekstu, tačiau pasunkina norintiems lyginti originalą su vertimu.

1.3.1. KRITINIS APARATAS. Sudarytojai PLKG tekstų beveik nekomentuoja – nei perfotografuotųjų, nei verstųjų. Viena iš išimčių – vertimų išnašose nurodomos tos klaidos ir patikslinimai, kuriuos savo gramatikų gale buvo surašęs Kleinas. Pavyzdžiui, prie voc. sg. galūnės *-e* pateikiama išnaša: „Atitaisyme pasakyta, kad vardai su galūne *is* turi šauksmininką su *i* ir *y*“ (p. 435). Skaitytojui tai labai patogu – jam nebereikia vartyti knygos ir ieškoti pataisymų. Dar daugiau – neleidžia jų pražiopsoti.

Kita išimtis – lietuviškų žodžių reikšmių nusakymas. Kleinas gramatikos sistemą ir vartoseną aprašo lotynų ar vokiečių kalba, o lietuviškus pavyzdžius dažnai išverčia, pvz.: „*tampu/ftojūs/paftoju/ fio exito, wirftu reddor, wargftu/mifer, pauper fio, gilpftu/pafweikftu fanitati reftituor, convalefco, tirpftu liqvefco, feu liqvidus fio*“ (p. 179). Vertėjas ir redaktoriai didžiumą pavyzdžių palieka neverstų, nors vieną kitą (turbūt tokį, kuris dabartiniam bendrinės lietuvių kalbos vartotojui mažiau pažįstamas) paaiškina tarp laužtinių skliaustų, plg. išverstą atitinkamą vietą: „*tampu, ftojūs, paftoju* [tampu], *wirftu, wargftu, gilpftu* [sveikstu], *pafweikftu, tirpftu*“ (p. 470). Vadinasi, verčiant gramatika yra šiek tiek trumpinta ir skaitytojas jau nebežino, kuriuos žodžius ir kokiomis reikšmėmis buvo išvertęs Kleinas. Reikšmės matyti iš originalų nuotraukų, tačiau kadangi jos sudėtos atskirai nuo vertimų, tai apsunkina reikiamos vietos paiešką. Ir pats vertimas, nepateikiant žodžių reikšmių, darosi ne visai savarankiškas, priklausomas nuo fotografuotinio teksto, panašus į priedą. Žinoma, skelbiant originalą ir vertimą vieną greta kito, būtų labai išsiplėtusi leidinio apimtis.

Be to, į tekstą įterpti laužtiniai skliaustai pasidarė dviprasmiški, mat tokius skliaustus vartojo ir pats Kleinas. Vadinasi, vertimuose laužtiniai skliaustai turi dvejopą reikšmę: rodo ir autoriaus mintį, ir redakcinę korekcijas.

Leidinyi turi kelis priedus: 1) „D. Kleino gramatikų turinys“ (p. 611–614), 2) „Kai kurių D. Kleino vartojamų terminų ir tikrinių vardų paaiškinimai“ (p. 615–624), 3) „Dalykinė rodyklė“ (p. 625–631), 4) „Lietuviškų žodžių rodyklė“ (p. 633–653), 5) „Tikriniai vardai“ (p. 654–655). Toks platus pagalbinis aparatas labai palengvina mokslininkui darbą.

Eigminas yra minėjęs, kad gramatikų faksimilės prieš leidžiant buvo retušuojamos ir retušuotojai esą pačiame tekste (nuotraukose!) taisė klaidas (turbūt tas, kurias gale buvo nurodęs Kleinas). Eigminas teigė turėjęs vėl viską atstatyti, t. y. išlaikyti Kleino padarytąsias klaidas, tačiau kad viską būtų gerai sužiūrėjęs, garantuoti negalėjo. Vadinas, gali būti, kad kas nors, atidžiai lygindamas fotografijas su originalais, ras vieną kitą neatitikimą.

1.3.2. RECENZIJOS. Vytautas Mažiulis 1958 metais šį leidinį pavadino vertingu¹⁶, tačiau jo recenzija buvo gana griežta. Kritika labiausiai nukreipta į platų įvadinį Tamaros Buchienės ir Jono Palonio straipsnį „Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos“ (p. 9–63). Esą jo „autoriams galima būtų prikišti tai, kad jie, aiškindami D. Kleino gramatikų santykį su kitomis (tik XVI–XVII a.) gramatikomis, nesirėmė klasikinėmis, t. y. Dionisijaus Trakiečio (II a.), o ypač Aelijaus Donato (IV amž.) ir Prisciano (V amž. pab. – VI a. pr.) gramatikomis“ (Mažiulis 1958, 2). Parengimo pobūdis plačiau nevertintas, nors pasidžiaugta skyreliu, aiškinančiu Kleino terminus ir tikrinius vardus. Patikslinti žodžių *Hifil*, *Hitpael* (gramatikoje išspausdinta *Hitpahel*) aiškinimai. Eigmino ir Kraštinaičio „vertimai yra gana geri, nors Gramatikoje pasitaiko keliolika netikslumų“ (Mažiulis 1958, 2). Deja, kokie tie netikslumai, nenurodyta. Toliau dar paminėta, kad *PLKG* pabaigoje yra dalykinė ir lietuviškų žodžių rodyklės.

Tais pačiais 1958 metais *Pergalėje* anotacinio pobūdžio recenziją apie *PLKG* parašė Kazimieras Masiliūnas, bet jis visai nesigilino į rengimo principus. Masiliūnas tenkinosi pristatęs šiuos Kleino veikalus, juos išaukštinęs ir apibendrinęs, kad „mes teisėtai D. Kleiną galėtume vadinti mūsų kalbos gramatikos tėvu“¹⁷.

1959 metais labai lakoniškai ir labai palankiai Kleino gramatikų publikaciją įvertino Jurgis Lebedys – ją pavadino „kruopščiai paruoštu ir puošniu fotografuotiniu leidimu“¹⁸.

1.4. HARALDO HAARMANNO PERLEISTOS DANIELIAUS KLEINO GRAMATIKOS¹⁹. 1977 metais tas pačias gramatikas Vakarų Vokietijoje išleido Haraldas Haarmannas. Jis paminėjo jas buvus perleistas jau Lietuvoje. Savo sprendimą spaus-

¹⁶ V[ytautas] Mažiulis, „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai“, *Literatūra ir menas*, 1958 01 11, 2.

¹⁷ K[azimieras] Masiliūnas, „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika“, *Pergalė* 1, 1958, 182.

¹⁸ Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose 1. Studijos ir straipsniai*, paruošė J[uožas] Gir-dzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, 120.

¹⁹ Daniel Klein, *Grammatica Lituonica (Regio-monti 1653)*, *Compendium Lituano-Germanicum, Oder Kurtze und gantz deutliche An-führung zur Littauschen Sprache (Königsberg 1654)*, hrsg. von Harald Haarmann, Ham-burg: Helmut Buske Verlag, 1977.

dinti iš naujo aiškino bent dviem priežastimis. Pirma, „In ihrer Anlage und Ausführung ist die Arbeit 'Pirmoji...' in erster Linie für den akademischen Unterricht in der Litauischen SSR konzipiert worden“ (Klein 1977, 6). Antra, „die zur Zeit Erscheinens der Arbeit stark eingeschränkten Kontakte wissenschaftlicher Institutionen der Sowjetunion mit dem westlichen Ausland bedingen die verhältnismässig geringe Verbreitung der Studie in westlichen Bibliotheken. Aus diesem Grund erscheint mir ein nochmaliger Nachdruck der Grammatik in ihrer lateinischen und deutschen Fassung nicht überflüssig sondern verstandlich zu sein“ (Klein 1977, 6–7).

1.4.1. KRITINIS APARATAS. Nors Haarmannas ir sakė, kad viena iš priežasčių, kodėl jam nepakako *PLKG*, buvo jos taikymas sovietinei Lietuvai, tačiau jo paties perspaudas yra daug menkesnis. Tai tiesiog gerokai padidintos abiejų gramatikų kopijos, beje, galbūt net ne fotografuotinės, o darytos kopijavimo aparatu. Kritinio aparato nėra, tesurašytas abiejų gramatikų turinys (p. 9–10). Fotografuoti puslapiai net nepaginuoti, todėl tegalima cituoti paties Kleino, bet ne Haarmanno leidinio puslapius. Čia taip pat nenurodyta, iš kokių egzempliorių (originalų) Kleino gramatikos perspausdintos.

Ir pats Haarmannas savo perspaudą pavadino tik darbo įrankiu („Nachdruck mit seinem Charakter eines Arbeitsinstruments“ [Klein 1977, 7]), bet ne koku kritiniu leidimu. Tad jo ir vieta gramatikų perspaudų istorijoje daug kuklesnė už Lietuvoje parengtą *PLKG*. Haarmannas tai irgi pripažino, nes sakė, kad jo leidinys specialistus galįs nukreipti ir į *PLKG*, vadinasi, į rimtesnį veikalą (Klein 1977, 7).

1.5. KAZIMIERO EIGMINO PERLEISTAS 1737 METŲ *UNIVERSITAS*. Anoniminę 1737 metų *Universitas Lingvarum Lithoaniae* 1981-aisiais išleido Kazimieras Eigminas. Tad tai jau ketvirtas šios gramatikos perspaudas (po Stanevičiaus, Lebedžio perleisto Stanevičiaus ir po Rozwadowskio leidimo). Matyt, ši gramatika tiek daug leidimų susilaukė ir dėl to, kad, kaip sakė Stanevičius (1967, 443), visi norėjo pasidžiaugti „sawa kampa waysiumy“. Juk tai pirmoji išlikusi Didžiosios Lietuvos gramatika (ankstesnės Kleino, Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco [žr. toliau 1.7.], Wilhelmo Haacko [1730] gramatikos buvo Mažosios Lietuvos kultūros vaisius). Matyt, tuo ji domino ir vėlesnius mokslininkus, dėl to jie prie šios knygos vis sugrįždavo.

Eigmino leidinys yra reikšmingiausias ir svarbiausias iš jų visų bent jau dviem ypatybėmis: 1) tai pirmasis faksimilinis *Universito* perspaudas, 2) tai pirmasis šitos gramatikos vertimas į lietuvių kalbą. Iš senųjų lietuvių kalbos gramatikų perleidinių jis yra antras, turintis ir fotografuotą, ir verstą tekstą.

Fotografijos pateiktos panašiai kaip ir *PLKG*: iš pradžių eina visas fotografuotinis tekstas, toliau – vertimas. Fotografijos specialiai atspaustos storesniame rusvai žalsvame popieriuje, kad leidimas taptų dailesnis ir net neatsivertus knygos iš karto į akis kristų toji teksto vieta, kur yra faksimilės.

Prieš fotografuotą tekstą eina platus Eigmino straipsnis (p. 7–53), o po faksimilių – vertimas (p. 57–110) ir paaiškinimai (p. 111–117). Jau minėjau, kad Rozwa-

dowskis nenumuotus *Universito* puslapius pats sunumeravo. Eigminas to nepadarė, ir dėl to skaitytojas savo egzempliorių turi susipaginuoti pats. Kitaip bus keblu susigaudyti faksimilėse. Be to, fotografuotinis tekstas, nors ir yra knygos viduryje, ne tik nepaginuotas – jis net neįskaičiuotas į viso leidinio puslapių skaičių.

1.5.1. KRITINIS APARATAS. Palyginti su anksčiau leista *PLKG*, Eigmino *Universitas* turi daug mažesnių kritinių aparatą: paaiškinimuose aptarti tik kai kurie gramatikos terminai, bet nei dalykinės, nei tikrinių vardų, nei lietuviškų žodžių rodyklės čia nėra. Nedėti žodžių rodyklės Eigminas galėjo ir dėl to, kad jį jau buvo paskelbęs Rozwadowskis ir mokslininkams jį pakankamai prieinama. Tačiau dvejis metais vėliau vis dėlto paskelbė ją atskirai²⁰.

Antra vertus, Eigmino vertime paliekami kitakalbiai reikšmes nusakantys atitikmenys. Pavyzdžiui, originalo fragmentas „Sunt præterea Comparativa anomala ab aliquibus definentibus in *as*, definitia in *etafnis* vg: *aukfztietafms* przywyższy. Sed his non obstantibus habentur & Regularia. *Wirêfnis* Starszy positifivo caret“ [p. 17] verčiamas taip: „Be to, yra netaisyklingų aukštesnio laipsnio būdvardžių, kilusių iš kai kurių būdvardžių galūne *-as*, kurie turi galūnę *etafnis*, pvz.: *aukfztietafms* przywyższy. Greta šių esama ir taisyklingųjų aukštesniojo laipsnio būdvardžių. *Wirêfnis* Starszy neturi nelyginamojo laipsnio. Dalyvių aukštesnysis laipsnis nesudaromas“ (p. 73). Tad lenkiškos reikšmės išlaikytos tokios (neišverstos) ir vertime, nors visas tekstas lotyniškas. Jei reikšmės būtų buvusios nurodytos lotyniškai, jos būtų buvusios išverstos į lietuvių kalbą, plg. originalo *Przykry Seu cieŹski* [p. 16] – vertimo *Przykry arba cieŹski* (p. 72).

Kaip matyti iš pateiktos citatos, lenkiški žodžiai perrašyti gana netvarkingai, neišlaikant originalo rašybos. Nors žodyje *przywyższy* raidės <Ź> ir <Ź> rodo vertėjo pastangas jos laikytis, tačiau raidė <Ź> perteikta netiksliai – nepažymėtas diakritikas. Kitas lenkiškas žodis *Starszy* neteko ženklų <Ź> ir pasidarė *Starszy*. Kad tai ne atsitiktinės klaidos, rodo kiti pavyzdžiai: originalo *Chrześciánin* [p. 8] – vertimo *Chrześciánin* (p. 65); *RaŹny* [p. 16] – *RaŹny* (p. 72); *StoczysŹty* [p. 16] – *StoczysŹty* (p. 72); *Szeroki* [p. 16] – *Szeroki* (p. 72); *WarzacheŹ* [p. 9] – *WarzacheŹ* (p. 66).

1.5.2. RECENZIJOS. Pasirodžius Eigmino rengtam *Universito* leidimui, buvo išspausdintos bent trys recenzijos ar anotacijos. Solidžiausią iš jų paskelbė Jonas Palionis²¹. Jis nemaža dėmesio skyrė ir leidinio parengimui, ir kritiniam aparatui. Pavyzdžiui, užsiminė apie fotografijų kokybę: vertimas „palengvins tyrinėtojams tiksliau perskaityti nelabai ryškias fotokopijos teksto vietas (joje, kaip ir originale, daug kur neryškios nosinės raidės)“ (Palionis 1982, 176).

Palionis atkreipė dėmesį ir į vieną kitą Eigmino vertimo kalbos ypatybę, keistinus dalykus. Pavyzdžiui, „‘Adjectivum passionis giriamas, penultima brevi’ ver-

²⁰ K[azimieras] Eigminas, „Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos ‘Universitas lingvarum Litvaniae’ leksika“, *LKK* 22, 1983, 155–181.

²¹ Jonas Palionis, „XVIII amžiaus ‘Universitą’ atgaivinus“, *Pergalė* 5, 1982, 174–177.

čiama 'Būdvardis giriamas, reiškias primestą veiksmą, turi trumpą priešpaskutinį skiemenį' (p. 91), nors originale visai nekalbama apie 'primestą veiksmą' (Palionis 1982, 176).

Kritikos taip pat susilaukė Eigmino verstų terminų įvairumas: „Nevienodų terminų pavyzdžiais gali būti nuosakų pavadinimai: tiesioginė nuosaka, liepiamoji nuosaka (p. 78–79) ir optatyvas (p. 79), imperatyvas (p. 84), konjunktivas (p. 78), tam tikrų linksnių pavadinimai: absoliutinis abliatyvas (p. 80), absoliutinis naudininkas (p. 109) ir absoliutus naudininkas (p. 82, 110) [...]“ (Palionis 1982, 176–177).

Kiti du recenzentai nebuvo tokie atidūs. Čekiškoje Jano Petro anotacinėje recenzijoje²² Eigmino leidinys pristatomas bendrais bruožais. Recenzentas daugiau dėmesio, regis, kreipė ne į lietuvių, o į lenkų kalbą – lenkiškus pavyzdžių vertimus. Be kita ko, Petras nurodė, jog toji lenkų kalba, nors atitinkanti rašomosios lenkų kalbos normas, kai kuriais atvejais turinti šiaurės rytų mozūrų tarmės bruožų²³.

Trečia recenzija, panaši veikia į anotaciją, pasirodė *Gimtajame krašte*²⁴. Parengimo pobūdį Stasys Keinys įvertino trumpai: „šis naujasis leidimas yra mokslinis“ (Keinys 1982, 3).

1.6. JUOZAPŲ ČIULDOS GRAMATIKA. Juozapo Čiuldos rankraštinė gramatika paskelbta 1994 metais. Tie metai ir nurodyti viršelyje, nors antraštiniame puslapyje likę įrašyti 1993-iejį²⁵. Čiulda yra palikęs du savo ranka rašytus tos pačios gramatikos rankraščius: 1854 ir 1855 metų. 1994-aisiais paskelbtas vēlesnysis, autoriaus kiek taisytas rankraštis, tačiau išnašose skirtumai sužymėti: „lenkiškų Čiuldos gramatikos tekstų [...] skirtumai sužymėti beveik visi. Nepaženklinėti tik labai gausūs skyrybos skirtumai (kableliai, taškai, kabliataškiai ir kt.) ir raidžių diakritinių ženklų nesutapimai [...]. Tad komentarai leis palyginti abiejų Čiuldos lenkiškų tekstų leksiką, morfologiją, sintaksę, išskyrus skyrybą (ir su tuo susijusius sintaksės aspektus)“ (Čiulda 1993, 379). Antra vertus, skelbiamo vēlesniojo 1855 metų rankraščio tekstas išlaikytas autentiškas, pagal jį galima tyrinėti ir gramatikoje atspindėtą lenkų kalbos skyrybos sistemą.

Paskelbtas perrašytas lenkiškas gramatikos tekstas ir jos vertimas į lietuvių kalbą. Deja, dėl didelės apimties nepavyko parengti trečio, fotografuotinio teksto varianto, nors jis jau buvo retušuotas ir rengiamas spausdinti. Vis dėlto Čiuldos gramatikos 1994 metų leidimą galima laikyti pirmąja senos rankraštinės lietuvių kalbos gramatikos publikacija.

22 Jan Petr, *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii* 51, 1982, 424–425.

23 Petr 1982, 425: „Polština obsažená v mluvnici odpovídá soudobé spisovné normě, jen v některých případech můžeme poukázat na jevy pocházející ze severovýchodního mazovského nářečí“.

24 Stasys Keinys, „Vertingas kalbos paminklas“, *Gimtas kraštas*, 1982 01 28, 2–3.

25 Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, parengė Giedrius Subačius, *LAIS* 6, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

1.6.1. KRITINIS APARATAS. Prie gramatikos pridėtas lietuviškų žodžių sąrašas (deja, nesudaryta žodžių formų rodyklė), taip pat smulkus gramatikos turinys (Čiulda pats nebuvo sudaręs), turintis bent iš dalies atstoti dalykinę rodyklę. Tačiau būtent dalykinės rodyklės stoka Čiuldos gramatikos leidimas nusileidžia *PLKG* Kleino gramatikų leidimui, kur tokia rodyklė sudaryta. Čiuldos gramatikos publikacijoje ir prieduose figūruoja nemažai kultūros veikėjų, vietovių, tad asmenų ir vietų rodyklės taip pat labai trūksta. *PLKG* ir Eigmino *Universitas* leidimui Čiuldos gramatika nusileidžia ir tuo, kad, kaip minėta, nepateiktos rankraščio fotografijos.

1.6.2. RECENZIJOS. Čiuldos gramatikos leidimas susilaukė bent trijų recenzijų ar anotacijų. Palionio recenzijoje²⁶, be kita ko, nemažai kalbėta apie terminų vertimo problemas. Pavyzdžiui, Palionis (1995, 112) teigė, kad „Labiau turbūt atspindėtų epochos gramatinę terminiją ir *tylieji* bei *garsieji* (ciche ir glosne) priebalsiai, o ne dabartiniai duslieji ir skardieji (p. 242). Taip pat vargu ar buvo tikslinga vartoti vietoj *ženkle* (znamenį) naujovišką *diakritinio ženkle* terminą (p. 245, 246 ir kt.)“. Kartu recenzentas siūlė savo terminų vertimo būdą: „Iš tikrųjų bene tikslingiausia būtų verčiant senųjų ar senesniųjų epochų mokslinio pobūdžio tekstus laikytis tokio principo: pateikti verstinius terminus su šalimais skliausteliuose nurodytais originalo atitikmenimis, o tais išimtiniais atvejais, kai termino reikšmė labai nutolusi nuo dabartinės (pvz. *słowo* atveju: šis terminas Čiuldos sąmoningai vartojamas ne tik 'žodžiui', bet ir 'veiksmažodžiui' vadinti) įsivesti dabartinį terminą su tam tikru paaiškinimu“ (Palionis 1995, 112).

Redos Griškaitės recenzija²⁷ labiau orientuota į Čiuldos asmenį, joje nesvarstyti gramatikos teksto ar kritinio aparato principai. Augis Šalmantas pasakė savo nuomonę apie originalaus ir versto teksto pateikimo būdą: „Gražu tai, kad knygos rengėjai pagaliau pradėjo pasitikėti skaitytojais ir vertimą įdėjo į knygos pabaigą, o ne išleido pagrečiui“²⁸.

1.7. KAZIMIERO EIGMINO IR BONIFACO STUNDŽIOS PERLEISTA SAPŪNO IR ŠULCO 1673 METŲ GRAMATIKA. 1997 metais perleista dar viena senoji, galima sakyti, pretenduojanti būti vadinama pirmąja žinoma lietuvių kalbos gramatika – 1673-iaisiais išspausdintas Kristupo Sapūno ir Teofilio Gotlybo Šulco darbas²⁹. Pirmoji dėl to, kad manoma Sapūną parašius gramatiką anksčiau už Kleiną. Tačiau ji buvo išleista vėliau ir ne paties autoriaus, o Šulco; be to, matyt, nemažai perdirbta, trumpinta. Todėl tradicija šią gramatiką laikyti pirmąja nesusiform-

26 Jonas Palionis, *Blt* 30(1), 1995, 111–115.

27 Reda Griškaitė, *Naujasis židinys (Aidai)* 3, 1996, 170–172.

28 Augis Šalmantas, „Šunys loja, o karavanas eina“, *7 meno dienos*, Vilnius, 1994 08 05.

29 *Sapūno ir Šulco gramatika. Compendium Gramaticæ Lithvanicæ*, parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

mavo. Vis dėlto tai labai svarbus lietuvių gramatinės minties paminklas. Naujojo leidimo parengimo nuopelnai tenka Kazimierui Eigminui, išvertusiam tekstą iš lotynų kalbos, parašiusiam įvadinį straipsnį, ir Bonifacui Stundžiai, po Eigmino mirties suredagavusiam gramatiką, sudariusiam lietuviškų žodžių indeksą.

Šis leidinys yra penktas senosios (ar senesniosios) lietuvių kalbos gramatikos vertimas į lietuvių kalbą.

1.7.1. KRITINIS APARATAS. Šiame leidinyje skelbiamas fotografuotas lotyniškas 1673-ųjų metų gramatikos tekstas ir pagrečiui – paralelinis vertimas į lietuvių kalbą. Tai skaitytojui patogiu: jis turi abu tekstus (originalą ir vertimą) vieną greta kito. To nebuvo nei *PLKG*, nei *Universito*, nei Čiuldos gramatikų perleidimuose.

Publikacijos kritinio aparato privalumai – išnašos vertimo puslapių apačioje, tikslus lietuviškų žodžių ir visų jų formų indeksas. Jame pateikti ir tikriniai daiktavardžiai. Tačiau nėra dalykinės rodyklės.

1.7.2. RECENZIJOS. Pēteris Vanags savo recenzijoje³⁰ daugiausia dėmesio skyrė įvadinio straipsnio mintims, taip pat gramatikos medžiagai, lygino Sapūno ir Šulco gramatikos ypatybes su Kleino gramatikomis ir pan. Viena kita pastaba pasakyta ir apie parengimo principus. Štai apie vieno teksto skelbimą greta kito Vanagas (1999, 193) rašo, jog „toks pateikimas mažai atitolina fotokopiją nuo originalo [sic!], tačiau apsunkina darbą su tekstu tam, kuris nemoka lotynų kalbos“³¹. Turbūt reikėtų suprasti, kad nemokantis lotynų kalbos esą nebus linkęs žiūrėti į originalo nuotrauką ir jam esą būtų patogiau, jei vertimas būtų pateiktas atskirai. Tokia pozicija panaši į Šalmanto.

Be to, Vanagas nurodo esant paaiškinimų ir klaidų pataisymų vertimo išnašose (1999, 193), trumpai apibūdina žodžių indeksą (1999, 194–195).

Šiai gramatikai pats esu rašęs recenziją (*Alt* 1, 1999, 162–170), kur atkreipiau dėmesį ir į kai kuriuos publikavimo nuostatų dalykus. Be kita ko, svarsčiau, ar nereikėjo versti reikšmių iš lotynų į lietuvių kalbą. Kaip ir *PLKG* atveju, čia tepadarytos kelios išimtys retesniems žodžiams. Tačiau likę ir tokių retų žodžių, kurie vertime neteko reikšmių, plg. *Wywu, Wyweju* (p. 175). Kai reikšmės praleidžiamos, vertimas tampa labai priklausomas nuo originalo.

1.8. Taigi jau perleistos ar paskelbtos penkios senosios (senesniosios) lietuvių kalbos gramatikos: 1) 1737 metų *Universitas* (Stanevičiaus, Lebedžio, Rozwadowskio, Eigmino), 2) Kleino *Grammatica Litvanica* (LKLI, Haarmanno), 3) Kleino *Compendium* (LKLI, Haarmanno), 4) Čiuldos *Krótkie pomysły*, 5) Sapūno ir Šulco *Compen-*

³⁰ Pēteris Vanags, *Baltu filologija* 8, 1999, 191–195.

³¹ Vanags 1999, 193: „Šāds iekārtojums gan nedaudz attālina fotokopiju no oriģināla [sic!], taču atvieģlo darbu ar tekstu tam, kas neprot latīņu valodu“.

dium (Eigmino ir Stundžios). Kaip minėta, taip pat publikuoti penkių gramatikų vertimai į lietuvių kalbą, tad kiekviena iš šių gramatikų bent vieną kartą skelbta kartu su vertimu.

Pāčios sēnosios (senesniosios) gramatikos (skaičiuojant kiekvienos gramatikos perspausdinimą ar publikaciją atskirai) perleistos ar paskelbtos dešimt kartų. Skaičiuojant knygas, kuriose gramatikos paskelbtos, susidaro aštuoni leidiniai: Stanevičiaus, Lebedžio, Rozwadowskio, *PLKG*, Eigmino, Haarmanno, Subačiaus ir Eigmino su Stundžia.

Buvo perspausdinta ir vėlesnių – XX amžiaus gramatikų (pavyzdžiui, Jono Jablonskio, – perleido Palionis³², Arnoldas Piročkinas³³), bet tai jau kito, dabartinės bendrinės kalbos periodo gramatikos.

2. NEPERSPAUSDINTOS AR NESKELBTOS LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKOS. Neperspausdintų ir neskelbtų rankraštinių gramatikų yra daug daugiau nei skelbtųjų. Vadinasi, jų publikavimo darbas nėra neįpusėjęs. Tačiau nekyla abejonių, kad daugelį jų, ypač rankraštines, būtina paskelbti, kad taptų prieinamos tiek mokslo, tiek platesniajai visuomenei.

2.1. RANKRAŠTINĖS GRAMATIKOS. Tikėtina, kad artimiausiu metu bus paskelbtos bent kelios senosios gramatikos. Visų pirma jau kuris laikas Antanas Smetona tiria rytietišką Kazimiero Kristupo Daukšos gramatiką, parašytą apie 1835–1860 metus (saugoma VUB RS, sign.: Šlapelių fondas 516). Daukšos veikalas kartais laikomas pirmąja lietuviškai parašyta lietuvių kalbos gramatika. Išlikę du gramatikos variantai. Smetonos nuomone, „Matyt, pirmiausia parašyta lenkiškai, po to išversta į lietuvių kalbą, kartais net lietuviškame tekste pereinama į lenkų kalbą“³⁴. Tiesa, pats gramatikos tekstas, tiek lietuviškas, tiek lenkiškas, rašyti ne tėvo Kazimiero, o jo sūnaus Edvardo ranka³⁵, tėvo rašysenos gramatikos rankraščiuose nėra nė ženklo.

Taip pat rengiama spaudai maždaug 1820–1831 metų anoniminė gramatika (pasirašyta kriptonimais X.D.K.P.S., saugoma Krokuvoje, Čartoriskų bibliotekoje, sign.: Rkp. 2281 II). Ji planuojama išleisti kaip *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* serijos leidinys. Tai pirmoji žinoma žemaičių tarpe paremta lietuvių kalbos gramatika.

Baltų lankų leidykla tęsia Antano Baranausko *Raštų* leidimą (tai matyti ir iš Brigitos Speičytės straipsnio³⁶). Matyt, ateis laikas ir Baranausko gramatikos rank-

32 [Jonas] Jablonskis, *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

33 Jonas Jablonskis (Rygiškių Jonas), *Lietuvių kalbos gramatika*, (fotografuotinis leidimas, įv. str. parašė Arnoldas Piročkinas), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 31997.

34 Antanas Smetona, „Kazimieras Kristupas Daukša ir jo gramatika“, *Lt* 4(24), 1995, 54.

35 Giedrius Subačius, „Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas“, *Blt* 27(1), 1992, 64.

36 Brigita Speičytė, „Kelios pastabos dėl Antano Baranausko raštų“, *ALt* 1, 1999, 261–263.

raščiams. Reikia tikėtis, kad jie bus parengti preciziškai ir ne prasčiau nei pirmasis Baranausko *Raštų* tomas³⁷.

Dėmesio nusipelno ir Simono Grosso 1835 metų rankraštinė gramatika *Kalbbrieda Lezuwe Zemaytyszka* (saugoma LMAB RS, sign.: f. 29 – 822). Tai vokiečio Grosso, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos sekėjo, gramatika, skirta žemaičių bendrinei kalbai formuoti. Iš tiesų ši gramatika atspindi Pabrėžos idėjas apie vien žemaičiams (Žemaitijai) skirtą bendrinę kalbą, rodo Pabrėžos bendrinės žemaičių kalbos gramatikos modelį³⁸.

Iš kitų rankraštinų gramatikų minėtina XVIII amžiaus pradžios nebaigta Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos gramatika, saugoma Halle's universiteto bibliotekoje (mikrofilmas yra ir LMAB RS, sign.: Mf. 1084). Kaip rodo jos tyrėjos Gertrudos Bense's straipsnis, nors gramatika ir nebaigta³⁹, tačiau originali: nuo maždaug tuo pačiu metu rašytos ir skelbtos Friedricho Wilhelmo Haacko (1730) ji skiriasi kitaip suskirstyta medžiaga, skirsnių pavadinimais, taip pat tuo, kad Haackas atskyrė daiktavardžių ir būdvardžių linksniavimą, o šioje gramatikoje tai nepadaryta (Bense 1974, 297).

Kitas nebaigtos originalios lietuvių kalbos gramatikos rankraštis – tai Mikalojaus Akelaičio gramatikos antroji dalis, saugoma Kórniko bibliotekoje Lenkijoje (sign.: BK 1507).

Publikuoti verti ir gramatikų nuorašai: jie taip pat svarbūs gramatinės minties plitimo, interpretavimo liudytojai. Iš tokių minėtini du Kleino gramatikų nuorašai (santraukos): vienas saugomas Krokuvos Čartoriskų bibliotekoje (XVII amžiaus pabaigos–XVIII amžiaus pradžios) Lenkijoje (sign.: Rkp. 2293 I)⁴⁰, kitas, darytas Simono Daukanto ranka, saugomas LLTIB RS (sign.: f. 1 – SD 9).

2.2. SPAUSDINTOS GRAMATIKOS. Iš spausdintų gramatikų, kurias vėl publikuoti būtų svarbiausia, reikėtų nurodyti Mažosios Lietuvos tradiciją atspindinčias gramatikas: Wilhelmo Haacko (1730), Povilo Ruigio (1747), Gotfrydo Ostermejerio (1791), Kristijono Milkaus (1800), Augusto Schleicherio (1856), Frydricho Kuršaičio (1876). Iš Didžiosios Lietuvos gramatikų dar kartą skelbtina Kaliksto Kasakauskio (1832) ir Simono Daukanto pusiau lotynų kalbos žemaitiškai parašyta *Prasmą Lotinų kalbos* (1837). Šioje pateikta ne tik lotynų, bet ir žemaičių kalbos gramatika (tad tai dviejų kalbų gramatika vienoje knygoje). Pagaliau ir pomirtinis Akelaičio gramatikos pirmosios dalies spaudinys (1890), kurį iš autoriaus rankraščio išleido Zygmuntas Celichowskis (išlikęs ir rankraštis: Kórniko biblioteka, sign.: BK 1507).

37 Antanas Baranauskas, *Raštai 1*, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

38 Plg. Giedrius Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *LAIS* 8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 59–68.

39 Gertrud Bense, „Lithuanica in Halle“, *Zeitschrift für Slawistik* 19(2), 1974, 295–297. Plg. p. 297: „Das Manuscript macht den

Eindruck eines Arbeitsexemplars, in dem nach einem vorgefaßten Gesamtplan bald hier und bald dort, also nicht fortlaufend, eizelne Abschnitte oder auch nur Gedankengänge ausgeführt wurden“.

40 Plg. Jonas Palionis, „Keletas naujų duomenų lietuvių kalbos gramatikų istorijai (Anoniminė rankraštinė 'Gramatices Litvanicae')“, *VVU mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija 1*, 1955, 196–203.

3. PABAIGA. Nė viena iš iki šiol perleistų ar paskelbtų gramatikų nėra be vienokių ar kitokių rezervų būti tobulinama, nors jų parengimo lygis ir labai skiriasi. Štai Stanevičiaus leidinys jau pats yra istoriografija, pats susilaukė fotografuotinio perleidimo. Lebedžio leidimo komentarai minimalūs, o Haarmanno perspaudas – visai be komentarų, nors abu paskelbė fotografuotinius tekstus. Tačiau jau reikia drąsiai kalbėti apie esančią lietuvių kalbos gramatikų perspausdinimo ar skelbimo tradiciją, apie griežtėjančius reikalavimus tokiam žanrui ir augančias rengėjų pastangas jų laikytis.

Galima būtų pageidauti, kad ateityje perleisimų ar skelbsimų senųjų gramatikų kritinį aparatą sudarytų lietuviškų žodžių ir jų formų indeksas, dalykinė rodyklė, kur tikslinga, – ir asmenų bei vietų rodyklės. Patys tekstai galėtų būti pateikiami tokiu principu: jei gramatika buvusi spausdinta ir parašyta ne lietuvių kalba, skelbtini greta vienas kito du variantai (fotografuotinis ir vertimas į lietuvių kalbą), o jei rankraštine (taip pat parašyta ne lietuvių kalba) – trys variantai: fotografuotinis, perrašytas originalas ir vertimas į lietuvių kalbą. Trijų variantų atveju turbūt tikslingiausia nuotraukas gretinti su perrašytuoju variantu, kad būtų lengva pastebėti ir įvertinti šifravimo tikslumą, kad abu tekstai būtų vienoje vietoje; o vertimo tekstą, kaip sąlygiškai savarankišką, skelbti toliau. Rankraščių taisymai turėtų būti komentuojami.

Kai kurie mokslininkai yra griežčiau nusistatę prieš ilgus ir išsamius originalių šaltinių publikacijose skelbiamus įvadinius straipsnius. Štai Roma Bončkutė (*Alt* 1, 206) teigia, kad „kas tiktų populiariam leidiniui arba atskira knyga leidžiamai studijai, tas nedera akademinė raštų tomui“. Šioje apžvalgoje neapibūdinu įžanginių straipsnių, nes manau, jog pasirinkti straipsnio stilių, apimtį ir pan. yra rengėjo prerogatyva ir kad laisvė suteikia daugiau galimybių tiksliau apibūdinti skelbiamus tekstus.

Jei iškiltų reikalas teikti kam nors pirmenybę, tai siūlyčiau pirmiausia publikuoti rankraštines gramatikas. Rankraščiai net specialistams ne visada prieinami, sunkiau įskaitomi. Antra vertus, spausdintos gramatikos paprastai yra turėjusios didesnės įtakos rašomosios kalbos raidai nei rankraštinės, todėl jų publikavimas, ypač su vertimu į lietuvių kalbą, taip pat turėtų būti vienas iš lietuvių kalbos istorikų uždavinių. Norėtuši tikėtis, kad bėgant dešimtmečiams bus išverstos ir paskelbtos visos senosios gramatikos, rašytos iki susiformuojant bendrinei lietuvių kalbai.

Giedrius Subačius

GIEDRIUS SUBAČIUS
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2055, Vilnius, Lietuva
elektroninis paštas: subacius@ktl.mii.lt; subacius@uic.edu

Gauta 2000 m. gegužės 4 d.
Priimta 2000 m. gegužės 11 d.